

ВПЛИВ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ СПІВТОВАРИСТВІ НА ПОЗИЦІЮ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Стаття присвячена особливостям формування зовнішньополітичної позиції Великої Британії щодо інтеграційних зусиль Європейського економічного співтовариства.

Ключові слова: європейська інтеграція, європейське співтовариство, міжнародні відносини, зовнішня політика, національний суверенітет.

Вступ Великобританії до Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) суттєво вплинув не лише на внутрішню політичну систему Великобританії, на розподіл сил в ній, але й спричинив об'єктивні зміни в міжнародному становищі країни. Провідною парадигмою британської політики в ЄЕС була дихотомія примату політичного британського суверенітету. Протиріччя між самоідентифікацією та ідентифікацією країни суттєво впливали на позицію Великобританії, яку та зайняла щодо інтеграційних процесів в Співтоваристві. Вона характеризувалась, в очах партнерів Великобританії по ЄЕС, непослідовністю та постійною опозиційністю до поглиблення інтеграції, – і яка визначається як «особлива» позиція Великобританії.

Політична традиція Великобританії пов'язана із історичними особливостями функціонування політичної системи країни. Значну роль у формуванні особливої позиції Великобританії в європейській інтеграції, та в ЄЕС зокрема, відіграла історична традиція сприйняття британцями своєї країни як такої, що завжди залишається поза межами Європи. В політичному дискурсі, що передував вступу Великобританії до ЄЕС, дуже мало уваги приділялося культурній близькості Великобританії до Європи, натомість акцент робився на економічні фактори. Лише деякі британські політики згадували про спільність історії та значні культурні контакти, що зближували Великобританію та Європу. Впливовий політичний діяч Рой Дженкінс підкреслював саме ці фактори приєднання країни до європейського співтовариства, оскільки Великобританія завжди була європейською державою, головні війни її історії, так само як головні дипломатичні зусилля завжди зосереджувалися в Європі [2, с.234].

Натомість більшість британських політиків наголошували на тому факті, що у Великобританії, на відміну від більшості континентальних держав, Європа історично сприймалася в дуже прагматичному дусі. В якості політичної арени Європа не мала для британської політики жодного привілейованого статусу у порівнянні з іншими частинами світу. Французька революція, яка в континентальній традиції залишається точкою відліку сучасної політичної історії Європи, в британській традиції переважно сприймалася як «кривавий і жорстокий злам в суспільному житті, що перервав органічний розвиток останнього». До того ж для британських поглядів пов'язувати Європу з Францією, «авторитарною і відсталою політично й економічно», тривалий час було сталою традицією [7, с.118]. Саме в рамках цієї традиції в політичній культурі Великобританії закріпився синонім Європи – «континент» – що підкреслював бачення Великобританії як держави, що не є частиною Європи.

В повоєнному політичному дискурсі роль Європи було визначено У. Черчиллем, який наполягав на необхідності продовження здійснення британської зовнішньої політики в глобальному контексті, базуючись на інтересах міжнародної торгівлі і захисту її морської інфраструктури. Європа ж, навпаки, відігравала роль у забезпеченні безпеки Великобританії, але не була принципово важливою для забезпечення головних національних інтересів. Саме тому у повоєнний час

Великобританія обмежувала власну участь в європейських справах питаннями континентальної безпеки.

В британському політичному дискурсі ці погляди залишилися домінуючими тривалий час після Другої Світової війни. Широко розповсюджене на континенті прагнення подолати розмежування державними кордонами і об'єднатися в великій Європі, у Великобританії поділялося не багатьма. Відтак спротив федералістським тенденціям в Співтоваристві, що був основою «особливої позиції», являв собою прояв природного скептицизму британської політичної культури щодо здатності континентальних держав до конструктивного об'єднання зусиль [6, с.144]. Концепція трьох складових («трьох кіл») британської зовнішньої політики, запропонована Черчиллем, була ще одним свідченням того, що Європа не має унікального статусу для Великобританії. Навпаки, британська могутність забезпечувалася якраз збалансованим залученням у справи по всіх трьох напрямках – Британська Співдружність націй, Сполучені Штати і Об'єднана Європа.

Такий психологічний комплекс відстороненості Великобританії від європейського континенту, посилений фактом географічної відокремленості Британських островів від континентальної частини Європи, сприяв консервації антиінтеграційних настроїв як в значній частині політичної еліти країни, так і в широких верствах населення. Британці сприймали свою країну як таку, що радше «є з Європою, але не у Європі» [9, с.406]. Так, згідно результатів опитування, в 1970 році на підтримку завдання британського уряду приєднатися до Спільного ринку висловлювалися 47 відсотків від загальної кількості опитаних. На референдумі 1975 року схвально до збереження членства Великобританії в ЄЕС поставилися 67 відсотків від тих британців, що взяли участь у референдумі. Нарешті, в 1980 році опитування показували, що близько 60 відсотків опитуваних не схвально ставилися до членства Великобританії в ЄЕС.

Подібні коливання суспільної думки щодо доцільності британської участі в європейських інтеграційних процесах пояснювались багатьма специфічними факторами: в першому випадку відчувався вплив економічного підйому в Великобританії, а також захищалися свіжими негативні відчуття, спричинені французьким вето в першій спробі Великобританії вступити до Спільного ринку. На результати референдуму впливали позитивні зміни в економіці Великобританії, що пов'язувалися багатьма з відкриттям західноєвропейських ринків внаслідок вступу до Співтовариства [1, с.283]. Криза довіри європейським інтеграційним інститутам у 1980 році пов'язувалася з активізацією дискусії навколо розміру британського внеску до бюджету Співтовариства.

Історично особливо стійкими антиінтеграційні настрої залишалися у британських політиків. Ці погляди не полишали останніх навіть після вступу Великобританії до ЄЕС. Так, ще у 1962 році Г'ю Гетскел, лідер лейбористів, на партійній конференції, посилаючись на історичні традиції британської політики, звинувачував консерваторів у нехтуванні британськими інтересами в переговорах з приводу приєднання до Спільного ринку. До того ж він стверджував, що «в минулому в європейській континентальній історії було забагато зла і неможливо із впевненістю сказати, що воно не проявить себе і в майбутньому.» Оскільки мету європейської інтеграції він бачив у створенні єдиної федеральної держави, Гетскел був впевнений, що разом із приєднанням Великобританії до ЄЕС країна встає на шлях, яким вона прийде до втрати власної незалежності, на якому вона втратить можливість забезпечити власну безпеку у разі, якщо європейський континент знову охопить «панування зла» [8, с.12].

Через тридцять років, у 1990 році, прем'єр-міністр Великобританії, лідер консервативної партії Маргарет Тетчер в інтерв'ю німецькому

журналу «Шпігел» майже повторила твердження голови лейбористської партії шістдесятих років, посилаючись на власні побоювання безпосередньої загрози національному суверенітету Великобританії, що, за її думкою, виходила з посилення інтеграції в межах ЄС. Наголошуючи на історичних традиціях Великобританії, вона говорила: «Ми маємо найстаріший парламент в Європі, який функціонує вже 700 років. Нам не просто нав'язати чийсь волю. Люди мають пам'ятати про свою історію» [10]. До кінця свого перебування на посаді прем'єр-міністра Великобританії М.Тетчер залишалася впевненою, що необхідною умовою врівноваження інтересів окремих європейських держав є дотримання національної ідентичності. Оскільки для М.Тетчер поглиблення європейської інтеграції та створення наднаціональних структур в європейських інтеграційних процесах дорівнювало розмиванню та втраті національної ідентичності, зрозуміло, що саме поглиблення інтеграції в ЄС вона сприймала на основі історичного досвіду її країни як загрозу національним інтересам Великобританії.

В політичній традиції Великобританії було специфічне ставлення до ідеї національної або державної ідентичності, і, внаслідок цього, до націоналізму в цілому, яке було відмінне від того, що сформувалося в континентальних європейських державах під впливом подій першої половини ХХ століття. Цей комплекс політичної британської ідентичності став невід'ємною та необхідною частиною політичних програм усіх провідних політичних партій Великобританії, незалежно від приналежності до правої або лівої частини політичного спектру. Для консерваторів мета збереження національної ідентичності та її захисту від стороннього впливу, що поширювався через інституціалізацію інтеграційних процесів в Європі та появу наднаціональних структур Співтовариства, була невід'ємною від їх іміджу захисників традиційних британських цінностей. Але й лейбористи, які обіймали в політичному спектрі Великобританії позицію лівішу за консерваторів, не підтримали умов вступу до ЄС, що були прийняті урядом Е. Хіта, і тим самим спровокували проведення референдуму в 1975 році [11, с.24].

З іншого боку, в політичній традиції повоєнної Великобританії не здобула підтримки і тому фактично не розвивалася федералістська ідея, закладена в основу інтеграції в Європейському Співтоваристві. Просторова організація британської держави, що охоплювала декілька доволі великих народів, завжди виходила з унітарного устрою Великобританії. В британській політичній традиції відсутні елементи федералізму, так само, як відсутній розподіл владних повноважень між центральними та місцевими інститутами влади. Останні знаходяться в повному підпорядкуванні вищим інститутам з усіх питань, пов'язаних з суверенітетом держави. Народи британської держави розглядаються не як цілісні суб'єкти, а як сукупність індивідумів, що підпорядковані безпосередньо ієрархії унітарної держави. Ці сукупності розглядаються не як нації із власними політичними амбіціями, але як синтез індивідумів, поєднаних культурними традиціями, індивідуальні, а не колективні, права яких репрезентовані в національному парламенті. Будь-який тип федеративного устрою сприймається як неприродний і загрозливий базовим цінностям, закладеним в основу британської державності [5, с.12].

На відміну від ідеї національної, наповнення федералістської ідеї в британській політичній традиції не відрізнялося суттєво від її розуміння в країнах континентальної Європи. В міжвоєнний період в об'єднанні європейських країн в єдиній федерації, чи навіть федеративній державі, і у Великобританії і в континентальній Європі вбачали шлях забезпечення безпеки для громадян європейських країн, перш за все, у запобіганні новій війні. Це було пов'язано з поширеною думкою про походження війни між державами з природи національної держави,

що користується повнотою державного суверенітету в умовах анархічної міжнародної системи, і яка схильна до вирішення протиріч силовим шляхом. В період між двома світовими війнами федералістський рух у Великобританії був чи не найпотужнішим в Європі. До діяльності Федералістського Союзу наприкінці 1930-х років було залучено десятки тисяч прихильників ідеї європейської федерації, яку поділяли навіть деякі політики правлячої консервативної партії. Але з початком Другої світової війни федералістська ідея у Великобританії фактично занепадала, і відновити свій вплив в політичному житті країни їй не вдалося й по завершенні війни. Досвід нової світової війни, а також той факт, що Великобританія опинилася в таборі переможців, сприяли підвищенню самооцінки британськими політиками можливостей країни і, як наслідок, впевненості у здатності забезпечити власні потреби самостійно.

Зовнішня політика Великобританії зазнавала також впливу міжнародного середовища. Основну складову цього впливу становили економічні фактори. Рішення про приєднання до ЄЕС, так само як пізніше дотримання зобов'язань в Співтоваристві, у відповідності до отриманого статусу, були переважно результатом прагматичного аналізу ситуації, що склалася у світі, і відповідали, перш за все, вимогам, що висувалися міжнародним середовищем до розвитку британської економіки. Декілька економічних криз в 1960-х роках та поступове відставання Великобританії за темпами економічного зростання не лише від Сполучених Штатів, але й від решти європейських країн, перші прояви технологічного відставання від провідних світових держав підштовхували британське керівництво до пошуку варіантів вирішення перш за все економічних проблем. Ще під час подання першої заявки Великобританії на вступ до Європейського Співтовариства було сформульовано новий «прагматичний» підхід до європейської інтеграції, що прийшов на заміну «антиінтеграційному» підходу, який домінував в британській політиці в 1950-х роках [3, с.31].

На позицію Великої Британії відчутно вплинув спад в світовій економіці на початку 1970-х, який був особливо відчутний для британської економіки. Але цього разу економічна криза мала протилежний вплив на артикуляцію позиції Великобританії щодо інтеграційних процесів в Європейському економічному співтоваристві. Криза розгорталася саме в час, коли Великобританія набула членства в ЄЕС. Економічний спад, що набув глобального характеру, спричинив заморожування або скасування деяких програм Співтовариства, призвів до певного уповільнення темпів зростання економік усіх членів Співтовариства, і до зменшення обсягів фінансування бюджету ЄЕС. Сподівання Великобританії, яка намагалася подолати кризові явища завдяки допомозі з боку партнерів по Співтовариству, не виправдалися.

Значний вплив на формування позиції Великобританії щодо інтеграційних процесів в ЄЕС спричиняв розвиток фінансових ринків, як глобального, так і регіонального європейського. Фінансовий сектор завжди був одним з найпотужніших в британській економіці, а сама Великобританія виступала провідним гравцем глобального фінансового ринку. В 1970-і – на початку 1980-х років Великобританія відчувала в фінансовій сфері значний тиск як з боку Сполучених Штатів, так і з боку західноєвропейських держав, що поступово і наполегливо рухалися у напрямку створення валютного союзу. В 1971 році Сполучені Штати Америки припинили вільну конвертацію долара у золото, чим поклали край функціонуванню Бреттон-Вудської системи фіксованих валютних курсів. Крім того, американська сторона вдалася до заморожування зростання споживчих цін та заробітної платні. Усі ці заходи спрямовувалися на боротьбу із зростаючою внутрішньою інфляцією в США. Однак ці одноосібні кроки США суттєво розбалансували світовий фінансовий

ринку і позначили перехід від відносно відкритої світової економічної системи до запровадження національних протекціоністських заходів на лише Сполученими Штатами, але згодом і рештою провідних економічних держав. У таких умовах Великобританія, з одного боку, змушена була вдатися до протекціонізму, в тому числі і в фінансовій сфері, а з іншого боку, ставала дедалі більш зацікавленою у долученні до Спільного Ринку, в якому отримувала можливість торгівлі з європейськими партнерами за тарифами суттєво нижчими, ніж введені, – у відповідь на дії Сполучених Штатів, – членами ЄЕС для торгівлі з третіми країнами [4, с.317].

Але зацікавленості у приєднанні до проектів по створенню валютного союзу в рамках ЄЕС Великобританія також не демонструвала. В березні 1972 року Великобританія приєдналася до спільних заходів з координації курсів національних валют, що отримали назву «валютної змії» і мали на меті встановлення та підтримання постійного значення у співвідношенні валют країн Співдружності. Але вже в липні 1972 року Великобританія припинила участь в координаційних заходах через нестабільність британського фунта. Британське казначейство завжди ставилося негативно до заходів, що спрямовувалися на зв'язування курсів європейських національних валют, виправдовуючи власне ставлення відсутністю спільної домовленості про жорсткі антиінфляційні заходи.

Незабаром дестабілізація глобального валютного ринку викликала збільшення інфляції в усіх європейських країнах та спричинила фактичне припинення функціонування «валютної змії», що ще більше зміцнило британський уряд у переконанні, що європейський валютний союз не має позитивних перспектив. На відміну від Франції або Західної Німеччини, більше половини експорту яких припадало саме на країни Співтовариства, у Великобританії в середині 1970-х років лише 35% від загального обсягу експорту припадало на торгівлю з членами ЄЕС [4, с.318]. Відтак, Великобританія була більше зацікавлена у глобальному, аніж регіональному європейському співробітництві у координації курсів національних валют та співробітництві на валютних ринках.

Показовим в цьому відношенні є вплив британського фінансового ринку на формування позиції Великобританії щодо інтеграційних процесів в період правління першого кабінету М.Тетчер. За часів її правління саме фінансовий сектор британської економіки був серед таких, що розвивалися найбільш динамічно та стрімко. Ліберальна політика М.Тетчер щодо експорту капіталів та капіталовкладень британських фінансових структур за кордоном сприяла активному розширенню британської фінансової присутності на світовому ринку капіталів та географічній диверсифікації застосування британського капіталу. Часто фінансові структури Великої Британії вдавалися до інвестування на ринках з високим рівнем фінансового ризику, натомість отримуючи значно вищі прибутки, ніж на національному ринку, через вищі відсоткові ставки кредитування. З одного боку, до відтоку капіталу спонукали нижчі темпи розвитку промислових секторів британської економіки, які були неспроможні спожити весь обсяг фінансових послуг, до якого були готові британські фінансові структури. З іншого боку, як наслідок відтоку британського капіталу на ринки з вищими прибутками, фінансовий сектор економіки Великої Британії підвищував кредитні ставки й для клієнтів на національному ринку, що спричиняло зниження їх конкурентоспроможності.

Таким чином, саме позитивні тенденції у розвитку фінансового ринку Великобританії в 1970-х та на початку 1980-х років виступили фактором подвійної дії у формуванні позиції Великобританії щодо інтеграційних процесів в Європі. З одного боку, потужність фінансового ринку Великобританії значно знизила її зацікавленість у приєднанні до спільних валютних проектів, тим більше, до планів централізації європейської банківської системи. Натомість конкурентоспроможність

британських виробників, що значно послабилась саме через посилення фінансових інституцій в країні, підштовхувала уряд до тіснішої співпраці з західноєвропейськими партнерами в питаннях, що стосувалися Спільного ринку. Цей фактор одночасно використовувався як причиною входу Великої Британії до Спільного ринку, так і протинниками інтегрування до Європейської Співдружності.

Формування особливої позиції Великобританії щодо інтеграційних процесів в Європі відбувалося під впливом багатьох факторів, що зумовлювалися як внутрішніми, так і міжнародними процесами. Деякі з цих факторів переважно негативно впливали на прийняття рішень про подальше залучення Великобританії до інтеграційних процесів, через що слугували джерелом аргументів супротивників британського членства в ЄЕС. Навпаки, інші фактори відігравали позитивну роль у прийнятті рішення на користь приєднання до ЄЕС, і надалі підтримували високу ступінь зацікавленості Великобританії у збереженні членства в цій інтеграційній структурі. Але переважна більшість факторів, особливо зовнішніх, що впливали на формування позиції Великобританії щодо інтеграційних процесів, не зберігали перманентного характеру.

У різні періоди сучасної історії Великобританії окремі фактори по різному впливали на формування позиції країни щодо європейських інтеграційних процесів, чи то сприяючи підвищенню привабливості глибокого інтегрування в ЄЕС, чи, навпаки, посилюючи ізоляціоністські настрої більшої частини політичного спектру Великобританії. Переважання обережного ставлення більшості населення Великобританії до участі їх країни в інтеграційних процесах на європейському континенті залишалось домінуючою тенденцією на протязі усього періоду членства Великобританії в ЄЕС. Отже, єдиної думки на користь спільної європейської ідеї в британському суспільстві не було, а загальна підтримка європейської інтеграції в суспільстві Великобританії була слабша, ніж у будь-якій країні Співтовариства.

Список використаних джерел:

1. Butler, David and Uwe Kitzinger. The 1975 Referendum. – London: Macmillan, 1976. – 315 p.
2. Frankel, J. British Foreign Policy 1945-1973. – Oxford: Oxford University Press, 1975. – 356 p.
3. George, S. Politics and policy in the European Union / Stephen George. 3rd ed. Oxford, UK; New York: Oxford University Press, 1996. – 322 p.
4. Johnson, K. and C. Painter. British Governments and the EMS // Political Quarterly. – Vol.51, #3, 1982. – P.317-330.
5. Nairn, T. The Break-Up of Britain. – London: Verso, 1981. – 409 p.
6. Northedge, F.S. Descent from Power – British Foreign Policy 1945-1973. – London: Allen & Unwin, 1974. – 382 p.
7. Porter, B. Britain, Europe and the World 1850-1986: Delusions of Grandeur. London: Allen & Unwin, 1987. – 184 p.
8. Radice, Giles. Offshore: Britain and the European Idea. – London: I.B.Tauris Publishers, 1993. – 212 p.
9. Sharp, P. Theatcher's Wholly British Foreign Policy // Orbis: A Journal of World Affairs. – Vol.35, #3, Summer 1991. – P.406-414.
10. Teatcher, Margaret. Interview. Der Spiegel. 01-06.02.1990.
11. Young John W. Britain and European Unity 1945-1992. – London. Macmillan. 1993. – 326 p.

The article is dedicated to the special features of British foreign policy within the European Economic Community.

Keywords: *European integration, European Community, international relations, foreign policy, national sovereignty.*

Отримано: 3.06.2010